

Doğu Edebiyatının Batı Edebiyatına Etkisi Üzerine Bazı Mülâhazalar

How Eastern Literature Came To Influence Western Literature

Ali Bulut¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Bulut, (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve
Belâgatî Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: alibulut1@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8368-8282

Başvuru/Submitted: 15.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.03.2021

Kabul/Accepted: 08.03.2021

Atıf/Citation: Bulut, Ali. Doğu Edebiyatının Batı Edebiyatına Etkisi Üzerine Bazı Mülâhazalar. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1, (Mart 2021): 51-70.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.862298>

ÖZ

Doğu edebiyatının Batı edebiyatına etkisine dair bazı mülâhazaları ele almayı amaçlayan bu makale, tercüme faaliyetleri ve ilk etkilenmenin ele alındığı bir girişten sonra iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Doğu'dan etkilenen başlıca Batılı yazarlar ele alınmış, burada dokuz yazar ve eserleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise Batılı bazı bilim adamlarının Doğu'dan alınan bilgiye dair kabullerine yer verilmiştir. Bir de makalenin sonunda Ek1 başlığı altında Tolstoy'un eseriyle Sa'di-i Şirâzi'nin eserinde geçen Üç soru hikâyesi, baş, orta ve sondan alınan birer paragrafla karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Edebiyatı, Batı Edebiyatı, Edebî Etkileşim, Goethe, Tolstoy

ABSTRACT

This study examines the influence of eastern literature on western literature. The introduction explores the impact of translation as an influential factor in enticing western interest. Two sections precede the Appendix at the end of the article, comparing Tolstoy and the three-story question of Sa'di-i Shirazi. Section one explores the work of nine western writers influenced by eastern literature. Section two looks at western writer-translators who admittedly took eastern content as their own.

Keywords: Eastern Literature, Western Literature, Literary Interaction, Goethe, Tolstoy

EXTENDED ABSTRACT

This article discusses the influence of eastern literature on western literature. It consists of two parts, following an introduction on the impact of translation services.

The first section reviews nine prominent eastern-influenced western authors and analyzes their work comparatively. The second part considers the acknowledgment by some western scientists of taking information from the east. In Annex 1 at the end of the article, we compare Tolstoy's work and the three-question stories in Sa'dî-i Şîrâzî's work by dissecting a paragraph from the beginning, middle, and end each.

Our study groups Turkish, Arabic, and Persian literature under the banner of eastern literature. Since the impact of these three distinct types of literature on western literature would fill separate and voluminous studies, we highlight some of the effects we identified through our readings and research for this article.

Eastern thought first entered the west in written form through Arabic translation by individuals and through translation centers.

One of the first translators from a western translation center was Hermann Von Reichenau (d.m. 1054), also known as Hermann Contractus. Hermann was known for his works, "De prosa astrolabii" and "De utilitatibus astrolabii." According to Welborn, a western researcher, the ideas, mathematical calculations, and geometrical figures in these two works correspond precisely to the information in Muslim astronomer Masha'Allah's [b. Eserî (d. 200/815)] work on the same subject. According to Welborn, Hermann wrote the original Arabic words, which did not have a Latin equivalent, only in Latin letters, and left the same. He made some minor changes in the translation of the two works and published them under his own name.

Another initial translator was a priest named Constantine d'Africain (d. 1087), born in Tunis, Carthage, in 1015 AD. He studied medicine by learning Arabic in Kayravan, then went to Egypt and studied mathematics under the Fatimids rule. He returned to Sicily and became the administrator of the Monte Cassino monastery, built by the Norman rulers. Constantine d'Africain translated almost all the medical books in North Africa. He adapted Arabic medical books through explanation, commentary, quotation, and even plagiarism instead of straight translation. His work had a regenerative effect on medical schools in Europe.

One of the works translated by Constantine d'Africain was Ali b. Abbâs el-Mecûsî el-Ahvâzî's (d. 400/1010), named Kâmilu's-Sînâati't-Tıbbiyye, also known as el-Kitâbü'l-Melekî (Liber Regius), one of the famous names of Islamic medicine. D'Africain translated his work into Latin using the name Pantechne (Liber Pantegni) but attributed the work to himself. Stephan el-Antakî determined that the work was translated from its source, and he translated the entire opus in 1127. It was published in Venice in 1492 under the name "Liber Regales Disposito Nominatus ex Arabico Venetis."

British researcher Donald Routledge Hill (d. 1994) also stated that Constantine d'Africain translated the treatises of the physician Huneyn b. İshak (d. 260/873), who played a significant role in the transition of Ancient Greek medicine and philosophy to the Islamic world, then claimed them as his own.

Giriş

Öncelikle ifade etmeliyiz ki bu çalışmada Doğu edebiyatı başlığı altında Türk, Arap ve Fars edebiyatları ele alındı. Tabii bu üç edebiyatın Batı'ya etkisi konusu ayrı ayrı ve hacimli çalışmaları gerektirdiği için biz bu makaleyle okumalarımız ve araştırmalarımız sonucunda tespit ettiğimiz bazı etkilere dikkat çekmek istiyoruz.

Doğu ürünlerinin yazılı olarak Batı'ya ilk girişi Arap dilinden yapılan tercüme yoluyla olmuştur. Bu tercüme hem şahıslar tarafından müstakil olarak yapılıyor hem de belli merkezler eliyle yürütülüyordu.

Batı'da kurulan tercüme merkezlerindeki ilk mütercimlerden biri, Hermann Contractus olarak da bilinen Hermann Von Reichenau (ö.m. 1054) olup, *De mensura astrolabii ve De utilitatibus astrolabii* adlı eserleriyle tanınmıştır. Batılı araştırmacılardan Welborn'a göre, bu iki eserdeki fikirler, matematiksel hesaplar ve geometrik şekiller Müslüman¹ astronomi bilgini Mâşâallah b. Eserî (ö. 200/815)'nin aynı konuda yazdığı eserindeki² bilgilerle birebir örtüşmektedir. Hermann, bu eserlerinde Latince karşılığı olmayan Arapça kelimelerin aslını sadece Latin harfleri ile yazıp aynen bırakmıştır. O, bu iki eserinde bazı küçük değişiklikler yaparak kendi ismiyle bastırmıştır.³

Yine ilk mütercimlerden biri, m. 1015 yılında Tunus Kartaca'da doğmuş Constantine d'Africain (ö.m. 1087) isimli bir papazdır. O, Kayravan'da Arapçayı öğrenerek tıp eğitimi görmüş, ardından Fatımîler yönetimindeki Mısır'a giderek matematik okumuş ve Sicilya'ya dönerek Norman hükümdarlarının inşa ettiği Monte Casino isimli ruhban manastırına idareci olmuştur. Constantine d'Africain, Kuzey Afrika'da mevcut bulunan hemen hemen bütün tıp kitaplarını tercüme etmiştir. Onun bu faaliyeti tam bir tercümeden ziyade Arapça tıp kitaplarının izah, şerh, iktibas hatta intihal suretiyle nakledilmesidir. Bu tercüme, Avrupa'daki tıp okulları üzerinde yenileştirici bir etki meydana getirmiştir.⁴

Constantine d'Africain'ın tercüme ettiği eserlerden birisi de İslam tıbbının ünlü isimlerinden birisi olan Ali b. Abbâs el-Mecûsî el-Ahvâzî (ö. 400/1010)'nin *el-Kitâbü'l-Meleki (Liber Regius)* adıyla da bilinen *Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbiyye* adlı eseridir. O, bu eseri ihtisar ederek *Pantechne (Liber Pantegni)* adıyla Latinceye tercüme etmiş, fakat eseri kendisine nisbet etmiştir. Eserin tercüme olduğunu Stephan el-Antakî tespit etmiş ve o, eserin tamamını 1127 yılında tercüme etmiş, eser 1492'de Venedik'te *Liber Regales Disposito Nominatus ex Arabico Venetis* adıyla neşredilmiştir.⁵

1 Mâşâallah b. Eserî'nin hayatı hakkında bkz. Ömer Mahir Alper, "Mâşâallah b. Eserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 104.

2 Kanaatimizce bu eser *Kitâbü San'ati'l-Usturlâb ve'l-Ameli bihâ* adlı eserdir.

3 Mary Catherine Welborn, "Lotharingia as a Center of Arabic and Scientific Influence in the Eleventh Century", *Isis* 16. (1931), 189-195; Açıkgenç, "İslâm Bilim Geleneği", 16-17.

4 İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989), 95-98; Ali Bulut, "Arap Dili ve Belagati", *İlahiyat Atlası*, Editörler: Bayramalı Nazıroğlu vd., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 256.

5 Aşegül Demirhan Erdemir, "Ali b. Abbâs el-Mecûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 379-380; Ayrıca bkz. <http://www.fikriyat.com/yazarlar/akademi/ahmet-agirakca/2017/10/13/avrupanın-islam-dunyasından-ilm-intihalleri>

İngiliz araştırmacı Donald Routledge Hill (ö. 1994) de Constantine D'Africain'in Eski Yunan tıp ve felsefesinin İslâm dünyasına geçişinde önemli rol oynayan mütercim ve hekim Huneyn b. İshak (ö. 260/873)'a ait risâleleri Latinceye çevirip kendisine nispet ettiğini ifade etmiştir.⁶

Bu tür intihallere dikkat çeken Fuat Sezgin'e göre 11. yüzyılın sonuna doğru İtalya'da 25 tane çok önemli Arapça tıp kitabı tercüme edilmiş, tercüme edenler bunları ya kendilerine ya da Yunanlılara nispet etmişlerdir.⁷

Yine Sezgin'e göre 800 yıl boyunca Avrupa'da Galen'in göz kitabı diye dolaşımda olan kitap Huneyn b. İshak'ın kitabının tercümesidir.⁸ Aynı şekilde 1928 yılına kadar Aristo'ya isnat edilen değerli taşlara dair kitap, İbn-i Sina'nın *Kitabü'ş-Şifâ*'sının taşlara ayrılan kısmıdır.⁹

Batılılar özellikle de miladi 12.-14. yüzyıllarda yoğun bir şekilde Arapçadan Latinceye tercüme faaliyetlerine girişmişler, ardından da Latince'den diğer Batı dillerine tercüme yapmışlardır.¹⁰

Meselâ İngiliz filozof Adilard of Bath (ö. m. 1150) İngiltere'den Endülüs ve Mısır'a gitmiş, m. 1100-1120 seneleri arasında 10 sene İslam ülkelerinde kalıp iyi derecede Arapça öğrenmiş, ilk çağın en ünlü matematikçisi Öklid (ö. M.Ö. III yy)'in kurallarını Arapçadan Latinceye çevirmiştir.¹¹

Yine Fransız Başpapaz Petrus Venerabilis (ö. 1156)'in talebiyle Robert Ketton 1143 yılında Kur'an-ı Kerim'i *Corpus Toletanum* adıyla Latinceye tercüme ettiğini de burada zikretmeliyiz.¹²

1130 yılında Endülüslü Müslümanlardan alınan İspanya'nın Toledo şehrinde Toledo Tercüme Okulu diye bilinen bir tercüme merkezi kurulur. Buradaki mütercimlerden Cremonalı Gerard (ö.m. 1187), felsefe, tıp, matematik, astronomi ve simya alanında yüzlerce kitap ve risaleyi Arapçadan Latinceye çevirir.¹³

Bazı araştırmacıların tespitine göre Batı'da Arapçadan Latinceye yapılan tercüme arasında İbn Sina (ö. 428/1037) ve İbn Rüşd (ö. 594/1198)'ün eserleri önemli bir yer tutar. Batıda bilimin gelişmesinde bu tercümelemlerin oldukça büyük etkisi olmuştur.¹⁴

Batılılar Arapçadan kendi dillerine çeviri yaparken birçok Arapça ismi de Latinleştirirler. İbn Sina için Avicenna, İbn Rüşd için Averroes, İbnü'l-Heyssem için Alhazen, Battânî için Albatenius derler.¹⁵

6 Donald R. Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, çev. Atilla Bir – Mustafa Kaçar, (İstanbul: 2011), 164.

7 Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Söyleşi: Sefer Turan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 95.

8 Bu eser *Kitâbü'l-'Aşr Makâlât fi'l-'Ayn* adlı eseri olmalıdır. Bkz. Hasan Katipoğlu - İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 377-380.

9 Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 95.

10 Rûhî el-Hâlidî, *el-Kimyâ inde'l-Arab*, 36.

11 Rûhî el-Hâlidî, *el-Kimyâ inde'l-Arab*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2014), 36.

12 Bulut, "Arap Dili ve Belagati", 247

13 Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, 164; Açıkgenç, "İslâm Bilim Geleneği", 17.

14 Kees Versteegh, "Arapça Öğretiminin Tarihçesi", Çev. Muhammet Günaydın, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2007), 340.

15 Hill, Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, 164.

Batı'da Arapçadan yapılan tercüme Yunancadan yapılanlardan çok önceydi ve bu tür tercüme çoğu kere daha çok tercih ediliyordu. Arapçadan gelen eserlerin itibarı daha yüksekti. Kullanım bakımından daha geçerliydi. Mükemmel şerhlerle beraber geldikleri için anlaşılabilirliği de daha kolaydı. Avrupa düşüncesi bu eserlerle zenginleşiyordu. Diğer taraftan Arapçadan yapılan tercüme hemen basılarak çoğaltılıyordu. Bu tercüme tercihi şayan olmasının sebebi, bunların eski Yunan bilimini sadece aktarmaları değil, çoğu zaman onların da ötesine geçerek yeni buluşlar ortaya koymalarıydı. Bu şekilde Doğu'nun ilimleri Batı'ya aktarılmış oluyordu.¹⁶

Doğu'ya ait bazı ürünlerin Batı'ya geçmesinde Haçlı Savaşlarının etkisi olmakla birlikte,¹⁷ İslam biliminin Avrupa'ya yayılışı, İspanya ve Sicilya'nın da yer aldığı Güney İtalya üzerinden olmuştur.¹⁸

12. yy. ve özellikle de sonrasındaki asırda Sicilya'da İslâm kültür ve medeniyeti önemli gelişmeler kaydetti ve Ortaçağ Avrupası'nı doğrudan etkiledi. Güney İtalya'da hüküm süren Normanlar, Müslümanların saray teşkilâtı, divanları, resmî yazışma usulleri, ordu düzenleri ve para basma ilkelerini kendilerine adapte ederek büyük ölçüde uyguladılar. Bu dönemde yetişen ünlü isimler Mâlikî fihhinde Abdullah b. Yûnus, Ebû Saîd el-Berâzî (ö. 430/1039'dan sonra) ve Ebû Abdillâh el-Mâzerî (ö. 536/1141), kıraatte İbnü'l-Fahhâm es-Sıkkilî (ö. 516/1123), şiirde İbn Hamdîs es-Sıkkilî (ö. 527/1133), Arap dili ve edebiyatında İbnü'l-Kattâ' es-Sıkkilî (ö. 515/1121)'dir. Coğrafya ve botanik âlimi Şerîf el-İdrîsî es-Sıkkilî (ö. 560/1165), Norman Kralı II. Roger'i (II. Ruggero, 1130-1154) ziyaret ederek coğrafyaya dair eserini ona ithaf etti. Ünlü sûfî filozof İbn Seb'în (ö. 669/1270), II. Frederick von Hohenstaufen'in felsefeyle ilgili sorularına cevap olarak el-Kelâm ale'l-Mesâilî's-Sıkkilîye adlı kitabını yazdı. Yine birçok dil bilen, ilme ve ilim adamlarına yakınlığıyla tanınan II. Frederick (m. 1220-1250) döneminde pek çok Arapça eser Latince'ye çevrildi. Müslümanlar Sicilya'da savaşlar sırasında harap olan Palermo gibi şehirleri yeniden inşa ettiler ve bu şehirlerde ortaya koydukları eserlerle Sicilya mimarisini İslâm sanatından etkiledi. Müslümanlar tarafından yetiştirilen pek çok bitki de Sicilya yoluyla Avrupa'da tanındı ve üretildi.¹⁹

Avrupa bilimi 12. yy. ve özellikle de sonrasındaki asırda İslam âlimlerine ait birçok eserin yoğun bir şekilde Batı dillerine çevrilmesiyle büyük bir gelişme kaydetti.²⁰

Batılılar Arapçadan yaptıkları tercüme yoluyla Yunan felsefesiyle tanışınca Yunanca kaynakları araştırmaya yöneldiler. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Batılılar Arapça kitapları neşretmeye ve bunları Batı dillerine tercüme etmeye başladılar.²¹

16 Alparslan Açıkgenç, "İslâm Bilim Geleneğinin Batı Bilim Geleneğinin Doğuşundaki Rolü Bilim Epistemolojisi ve Sosyolojisi Açısından Tarihi Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye*, 88 (2016), 16.

17 Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1959), 8.

18 Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, 164.

19 Sa'd Ebû'r-Ridâ, "el-Âdâbü'l-İslâmiyye ve Eseruhâ fi Âdâbi'l-Garb", *Makâlâtü İslâmiyyîn fi'n-Nakd ve'l-Edeb*, Editör: Ahmed er-Rifâi eş-Şerefi, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009), 397; Mahmut H. Şakiroğlu, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 138-139.

20 Hill, Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, 163.

21 Rûhî el-Hâlidî, *el-Kimyâ inde'l-Arab*, 37.

Bu tercüme faaliyetlerinin yanında 1312 Viyana Kilise Kongresinde Roger Bacon'un önerisiyle Müslümanları daha yakından tanımak amacıyla Avrupa'da Paris (Fransa), Oxford (İngiltere), Bologna (İtalya), Avignon (Fransa) ve Salamanca (İspanya) gibi şehirlerdeki üniversitelerde Arapça Kürsülerinin kurulması kararlaştırıldı. 1599'da Leiden Üniversitesinde (Hollanda) bir Arapça kürsüsü kurulmuş, buraya atanan Erpenius (ö. 1624) Arap dilini öğrenme sebeplerinin başında Arapların hikmetini öğrenmeyi saymıştır. Erpenius'tan sonra Arapça Kürsüsünün başına geçen Golius (ö. 1667) hem ticari faaliyetler hem de Arapçasını geliştirmek amacıyla Halep'e gitmiş, burada kaldığı sürece edindiği Arapça yazma eserleri Leiden Üniversitesi'ne götürmüştür. Bu üniversitedeki Arapça yazma eserler koleksiyonunun temelini bu eserler olduğu ifade edilmiştir.²²

1. Doğudan Etkilenen Başlıca Batılı Yazarlar

Bu başlık altında doğrudan veya dolaylı olarak Doğu edebiyatından etkilenen bazı Batılı yazarlarla eserlerini ve etkilendikleri Doğulu yazarları ele alacağız. Bu yazarlar ve eserleri şöyledir:

1.1. Homeros - Odysee

Bazı araştırmacılar Homeros destanlarıyla Dede Korkut hikâyeleri arasında, kurgu, yapı, konu, tema, tip, anlatım tekniği, motif ve dekoratif unsurlar bakımından tesadüfle izah edilemeyecek kadar çok benzerlikler olduğunu ifade etmişlerdir.²³

Bazı Batılı araştırmacılar bu benzerliği Homeros'un Dede Korkut'tan etkilenmesi olarak yorumlamışlardır. Alman şarkiyatçı Heinrich Friedrich von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien (Asya'dan Kıssadan Hisseler)* adlı eserinde yayımladığı Tepegöz hikâyesinin müstakil baskısından bir nüshayı Alman edip ve şair Goethe'ye gönderir. Kitapla beraber gönderdiği mektubunda bu hikâyenin Homeros'un *Odysee*'de anlattığı Polyphem efsanesinin kaynağı olduğunu söyler. Şöyle der:

“Muhakkak içerisinde dikkatinizi çekecek bazı şeyler bulacaksınız. Bunların arasında Asya'nın derinliklerinden olan bir Siklop hikâyesinin tamamını bulacaksınız ki büyük ihtimalle Homeros, aslından kısaltarak yazdığı Polyphem'ini burada anlatılanlardan duymuştur. Zira onun söylediklerinin bir kısmı neredeyse harfi harfine benim Oğuznâme'nin Siklop hikâyesinin aynıdır. Şu var ki biz Asyalı yazıcıların doğumundan ölümüne kadar tüm hayat şartlarını anlattıkları Oğuzların Siklop'unu tümüyle biliyoruz. Daha önce birçok örnek vererek gösterdim ki Yunanlılar birçok şeyi Şarklılardan aldılar ve hemen tüm yabancı şeylerin üzerlerine kendi

22 İsmail Ahmed Amâyira, *Buhûs fi'l-İstişrâk ve'l-Luga*, (Amman: Dâru'l-Beşîr, 1417/1996), 300-301, 374-375, 377-378; Versteegh, “Arapça Öğretiminin Tarihçesi”, 341-342; Sine Demirkıvıran, “Ortaçağda Batıda Yapılan İlk Kur'an Çevirileri ve Çevirmenlerin Kur'an Stratejileri”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt 9, 1 (2014), 237-238; Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 429.

23 Adem Can, “Homeros Destanları İle Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip ve Tema Benzerlikleri”, *Turkish Studies*, Volume 6/2 Spring (2011), 264, 283.

örtülerini attıkları gibi bunun üzerine de kendi kılıflarını geçirerek zahiren mülkleri yapmaya gayret ettiler. Şimdi tüm hikâyenin aslını ortaya çıkardığımı zannediyorum.”²⁴

Yine Diez, Goethe’ye yazdığı 28 Kasım 1815 tarihli mektubunda şu ifadelere yer verir:

“Kadim zamanlardan beri Oğuzların kendi aralarında noksansız bir Siklop hikâyesinin olduğu mevcut yazılı eser ile tüm şüphelerden arındırılmıştır. Tanıyanların kendiliğinden görecekları gibi, Polyphem ile Tepegöz’ün benzerliği de aynı şekilde kesindir. Kendi kendimi yanıltmayayım diye burada Yunan şiirinin Orta Asya’nın derinliklerindeki Oğuzlara intikal edip etmediği veya ‘Nasıl intikal etti?’ sorusunu es geçmedim. Kendi gerçekçilerimi nasıl ispat edeceğime dair bir imkân göremediğim için değil, tam aksine efsanenin önceden tarihi bir zemine oturmadan var olamayacağı muhakkak olduğu için; yahut sırf Homeros’un bilinen Asya seyahatleri ve tıpkı ondan önceki ve sonraki Yunanlıların sözlü anlattıkları gerçeği göz önünde bulundurularak hikâyenin Asyalılardan geçmiş olabileceği basitçe açıklanabileceğinden dolayı da değil, bilakis hikâyenin tümünün Oğuzlarda bulunmasından, Yunanlılarda ise noksan olarak bulunmasından dolayı, ikincilerin birinciden almış olmaları kuvvetle muhtemeldir.”²⁵

Orhan Şaik Gökyay da Dede Korkut Destanı ile Homeros’un Odysee’si arasındaki benzerliği şöyle açıklar:

“Bence Homeros, Asya seyahatinde Tepegöz efsanesini işitmiştir ve Polyphem’in esas hatlarını oradan almıştır. Kim bilir herhangi bir Oğuz kabilesi arasında İonien’de işitmiştir. Bu kabile Priamus’un müttefikleri olarak Yunanlılara karşı Truva muhasarasında harbetmiştir. Bu suretle efsane Küçük Asya’dan gelmiş ve Homeros zamanında taptaze yaşıyor bulunmuştur. Neticede tam bir Sikloplar efsanesi, eski zamanlardan beri Homeros’tan müstakil olarak mezkûr kavimler arasında bulunabilir. Ve yazılarında her şeyi Yunanlılara mal etmek haksızlık olur.”²⁶

Diez’in mektubunda yer alan kesin ifadelerle Gökyay’ın değerlendirmelerine bakılarak Homeros’un Oğuznâme’den etkilenmiş olabileceği söylenebilir. Ancak bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi her iki ozanın da ortak bir kaynaktan mülhem olmaları da muhtemeldir.²⁷

1.2. William Shakespeare - Roméo ve Juliet

Leyla ile Mecnun hikâyesi miladi 10. yüzyılın sonlarında Ebü'l-Ferec el-İsfahânî’nin (ö. 356/967) *Kitâbü'l-Egâni* adlı eseriyle İran’a geçmiş, efsaneleşen bu aşk, gerçek ve temiz aşkın bir örneği olarak şiirlerde birer mazmun hâlinde kendine yer bulduktan sonra, ilk defa Genceli Nizami tarafından hicri 585’te (m. 1188) manzum büyük bir hikâye hâline getirilmiştir.²⁸

Türk ve Fars edebiyatında Leylâ ile Mecnun mesnevisini kaleme alan şairler, Arap kaynaklarındaki başka söylentilerden faydalanmak ve yeni motifler eklemekle birlikte, esas olarak Nizami’yi örnek almışlardır.²⁹

24 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, çev. Senail Özkan, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 164.

25 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 167-168, dipnot 33.

26 Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, (İstanbul, 1938), VI-VIII; Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 166.

27 Can, “Homeros Destanları İle Dede Korkut Hikâyeleri”, 284.

28 Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 370.

29 Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 376.

Türk edebiyatında Leyla ile Mecnun hikâyesine ilk defa dokunan Gülşehrî’dir. Hicri 713’te (m. 1313) yazdığı *Mantıku ’l-Tayr*’ında 79 beyit hâlinde konuyu “Dastân-ı Leylî vü Mecnûn” başlığı altında ele alır.³⁰ Ancak Leylâ ve Mecnûn hikâyesini Türkçe olarak anlatan en güzel eserin Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn’u olduğu kabul edilir.³¹

Agâh Sırrı Levend’e göre *Leyla ile Mecnun*, *Yusuf ile Züleyha*, *Gül ile Hüsrev*, *Mihr ile Vefa*, *Cemşid ile Hurşid* gibi hikâyeler, orta çağdaki Haçlı seferlerinden sonra Batı’ya geçmiş, Fransız edebiyatında *Tristan et Yseult*, *Aucassin et Nicolette*, Macar edebiyatında *Floire et Blancheflor*, İngiliz edebiyatında *Roméo and Juliet* gibi hala kendisinden söz edilen eserler vermiştir.³²

Yine Shakespeare’in *Macbeth* isimli eseri ile Câhiliye Araplarındaki *Zerkâü ’l-Yemâme* kıssası arasında yürüyen orman teması yönünden bir benzerlik olduğu zikredilir. Zerka isimli kadın kabilesine doğru yaklaşan bir takım ağaçlar görür. Bunları kavmine bildirir ancak inanmazlar. Daha sonra bunların arkasındaki düşman askerleri kabileyi hezimete uğrattırır. Yürüyen orman tasviri William Shakespeare’in *Macbeth* tiyatrosunda da bulunmaktadır. Tiyatroya göre *Macbeth* komutan olarak bir kalede bulunur. Bir asker ona kaleye doğru yürüyen Birnam Ormanını haber verir. Fakat *Macbeth* bunu kendisine kurulan bir oyun olarak görür ve inanmaz. Bu hatasının bedelini de canıyla öder.³³

Her iki edebi üründe de ortak olan yürüyen orman teması “Acaba iki eser arasında bir etkileşim var mı yok mu?” sorusunu akla getirmektedir. Ancak biz [HYPERLINK "https://www.idefix.com/Yazar/william-shakespeare/s=255366"](https://www.idefix.com/Yazar/william-shakespeare/s=255366) Shakespeare’in kullandığı kaynakları inceleyen eserlerde böyle bir etkileşimden bahsedildiğini göremedik. Bununla birlikte onun istifa ettiği kaynakların önemli bir kısmının İtalyan edebiyatından geldiğini de burada zikretmeliyiz.³⁴

1.3. Dante – İlähî Komedyâ

İslam kültür ve medeniyetinden etkilenen meşhur Batılı yazarlardan birisi İtalyan Dante (ö.m. 1321)’dir. Bu etki onun âhîret yolculuğunu anlatan ve orijinal adı *La Divina Commedia* şeklinde olan manzum eseri İlähî Komedyâ’da açıkça görülür. Eserde bir gece ansızın Kudüs’e oradan da sırasıyla cehennem, a’râf ve cennete gidişini, en sonunda da arş-ı âlâda Allah’ın cemalini görmesini 14.233 mısralık şiirle anlatır. Ancak Peygamber Efendimiz (sav) ile Hz. Ali’yi (ra) cehennemde gösterir.³⁵

İspanyol araştırmacı Miguel Asin Palacios (ö. 1944), aynı konuyu dikkat çekici örneklerle işlediği *La Escatologia Musulmana en la Divina Comedia* adlı eserinde (Madrid 1919), Dante’nin

30 Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 103.

31 İskender Pala, “Leylâ vü Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 161.

32 Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, 8.

33 Ebü’r-Rıdâ, “el-Âdâbü’l-İslâmiyye”, 402.

34 Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikân*, (Mısır: Dâru’l-Meârif, 1964), II, 463; Abbas Mahmud el-Akkâd, *et-Ta’rif bi-Şeksbir*; (Kahire: Müessesetü Hindâvî li’l-Ta’lim ve’s-Sekâfe, 2012), 99-113.

35 Şakiroğlu, “İlahî Komedyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 68-69; Ebü’r-Rıdâ, “el-Âdâbü’l-İslâmiyye”, 393.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) *Risâletü'l-Gufrân*'ı ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinden faydalandığını, Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî ve Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin eserlerinden de faydalanmış olabileceğini söyler. Asin Palacios'a göre *İlahi Komedya*'nın konusu İsrâ ve Mi'rac olaylarından alınmıştır.³⁶ *Miraç* isimli bir kitabın Dante'nin doğduğu yıllarda Latince, Fransızca ve İspanyolca bir çevirisi yapılmıştı. Muhtemelen Dante bu çevirilerden istifade etmiştir.³⁷

1.4. La Fontaine – Masallar

Dünya edebiyatında fabl türü hikâyelerin ilk örneği M.Ö. 6. yy.da yaşamış Yunan asıllı bir köle olan Aisopos (Ezop)'a isnad edilir. Ezop'un insanları eğlendirmek amacıyla yazdığı söylenen bu hikâyelerin kahramanları hayvanlardır. Eser Nurullah Ataç tarafından *Aisopos Masalları* adıyla Türkçeye tercüme de edilmiştir (İstanbul 1974). Bu masallar Fransız şair ve yazar Jean de La Fontaine'e (ö. 1695) ait *Masallar*'ın esin kaynağı olmuştur.³⁸

La Fontaine 238 masaldan oluşan ve 12 fabl türü kitabında doğu edebiyatından da etkilenmiştir. O, masallarında Hintli bilge Beydebâ'ya *Kelile ve Dimne*'den de etkilendiği ve buradaki 18 masal şiir şeklinde onun eserinde yer almıştır. İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759), *Kelile ve Dimne*'yi Farsçadan Arapçaya çevirmiş ve bu Arapça nüsha 60'tan fazla dile tercüme edilmiştir.³⁹

La Fontaine'de geçen ve Aisopos'ta bulunmayan bir hikâye de *Bir Kaplumbağa ile İki Kaz/İki Ördek* hikâyesidir. Bu hikâye La Fontaine'den yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Geyveli Güvâhî (ö. 1526)'nin 2133 beyitlik *Pendnâme*'sinde⁴⁰ geçmektedir. Hikâye *Pendnâme*'de 25 beyit yani 50 mısra, La Fontaine'de ise 42 mısradır. Mehmet Hengirmen tarafından yayımlanmış olan (Ankara 1983) *Pendnâme*'de 500 kadar atasözü, Nasreddin Hoca fıkraları ve fabller de yer alır.⁴¹ Bazı araştırmalarda La Fontaine'deki bu hikâyenin kaynağı olarak Güvâhî'nin eseri gösterilmektedir.⁴²

36 Şakiroğlu, "Sicilya", 69; Bâye Kahye, "et-Tesîrâtü'l-Arabiyye fi'l-Edebi'l-Garbî fi Dav'i'l-Edebi'l-Mukâran", *Mecelletü'l-Mahber*, Sayı: 8 (2012), 247.

37 Ebü'r-Rıdâ, "el-Âdâbü'l-İslâmiyye", 396.

38 M. Selim İpek, "Arap Edebiyatında Fabl Türü", *Nüşa*, Yıl: 12, Sayı: 35 (2012), 81.

39 Ebü'r-Rıdâ, "el-Âdâbü'l-İslâmiyye", 400; İpek, "Arap Edebiyatında Fabl Türü", 81, 83.

40 *Pendnâme*, nasihatnâme türündeki eserlerin diğer adıdır.

41 İskender Pala, "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 409-410.

42 Nagehan Eke, "Güvâhî'nin *Pendnâmesindeki Bir Hikâyet İle La Fontaine'nin Bir Masalının Mukayesesi*", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39 (2009), 996, 1003, 1008.

1.5. Daniel Defoe - Robinsón Crusoe

Endülüslü filozof ve hekim Ebû Bekr İbn Tufeyl'in (ö. 581/1185) *Hay b. Yakkân* adlı eserinde Hay isimli kahraman bir adada tek başına yaşayan bir kişidir. Bebeklik döneminde onu bir ceylan emzirir. Zamanla her varlığın bir var edeni olduğu fikrine erişen Hay, nihayetinde mutlak, zorunlu ve tek Allah inancına ulaşır. 15. yüzyılda Pico della Mirandola tarafından Latinceye çevrilen eserin Yeniçağ Batı dünyasında büyük bir etkisi olmuştur. Eserin Batı'ya etkisi, İspanyol yazarı Gracian Baltasar (ö. 1658)'in *el-Criticón* (Saragossa 1651) adlı kitabı ile başlamaktadır. Eserin kahramanı Andrenio'nun hikayesindeki ilk dönemlerin Hayy'inkine çok benzemesinden dolayı muhtemel etkileri üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Ayrıca İngiliz Daniel Defoe (ö. 1731)'nin *Robinsón Crusoe*'su ile "Tarzan" tiplerinin Hay b. Yakkân'dan ilhamla ortaya çıktığı ifade edilmiştir.⁴³

1.6. Picaroon

İspanyolların mâcera hikâyelerinde geçen Picaroon adlı kahraman bazı noktalardan Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008)'nin *el-Makâmât*'ındaki hikâyeye kahramanı Ebû'l-Feth el-İskenderî ile Harîrî (ö. 516/1122)'nin *el-Makâmât*'ındaki hikâyeye kahramanı Ebû Zeyd es-Serûcî'yi anımsattığı söylenmiştir.⁴⁴

1.7. Nikolayeviç Tolstoy - İnsan Ne İle Yaşar?

Fars edebiyatının en büyük simalarında Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) eserlerinden ondan yaklaşık 600 sene sonra yaşayan Rus edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden olan Lev Nikolayeviç Tolstoy'un (ö. 1910) etkilendiği görülmektedir.

Sa'dî'nin *Gülîstan* adlı eserindeki "Üç Soru" konulu hikâyenin hiç değiştirilmeden satır satır aynısının Tolstoy'un *İnsan Ne İle Yaşar?* adlı eserinde alıntılındığı görülür.⁴⁵

"Üç Soru" hikâyesininin başı, ortası ve sonundan birer pasajı EK1'de karşılaştırmalı olarak verdik. Neticede her iki hikâyenin tamamen birbirinin aynısı olduğunu tespit ettik.

Tolstoy'un bu alıntısında kanaatimizce onun Müslüman nüfusun da bulunduğu Kazan'da liseyi bitirmesi, bir süre Doğu Dilleri Fakültesi'nde okuması ve bir müddet Kırım'da yaşaması etkili olmuştur. Onun Müslüman olarak öldüğü yönündeki iddiaları da burada hatırlatmalıyız.

43 Ebû'r-Rıdâ, "el-Âdâbü'l-İslâmiyye", 399-400; İlhan Kutluer-Hasan Katipoğlu, "Hay b. Yakkân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 553; Kahye, "et-Tesirâtü'l-Arabiyye fi'l-Edebi'l-Garbi", 246.

44 Şevki Dayf, *el-Makâme*, (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts), 11; Sıtkı Güllü, "Arap Edebiyatında Makâme ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan el-Makâmât'ı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darülfunun İlahiyat]*, 2 (2000), 188.

45 Bu iki hikâyenin karşılaştırması bu makalenin ekinde verilmiştir. Bkz. Ek1.

1.8. Johann Wolfgang von Goethe – Doğu-Batı Divanı

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall⁴⁶ birçok eserin yanında 1812-1813'te Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390) *Dîvân*'ını da Farsçadan Almancaya çevirmiş, bu çeviri edebiyat çevrelerinde büyük yankı uyandırmış, Alman dili ülkelerinin edebiyat ve fikir dünyasını etkilemiştir.⁴⁷

Bu çeviriyi Alman edip ve şair Goethe (ö. 1832) de okumuş, seyahatlerinde bile bu eseri yanından ayırmamış, Hâfız-ı Şîrâzî'nin hayatına ve şahsiyetine karşı büyük bir ilgi duymuş, ondan etkilenmiş, kendisine benzettiği bu şairin *Dîvân*'ına benzeyen bir divan ortaya çıkarmaya karar vermiştir.⁴⁸

Goethe, Hâfız'ın kendisi üzerinde bıraktığı bu etkiyle Goethe *West-oestlicher Divan (Doğu-Batı Divanı)* isimli şaheserini kaleme almış, bu eser onun *Faust*'tan sonraki en önemli eseri olmuştur. *Doğu-Batı Divanı*'nın ortaya çıkmasında Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait *Dîvân*'ın yanında Kur'an ve hadislerden aldığı ilham da önemli bir rol oynamıştır.⁴⁹

Bazı araştırmacılara göre *Doğu-Batı Divanı*'nın bazı pasajları Kur'ân'dan ya aynen alınmıştır veya onun bir versiyonudur. Yine Goethe'nin bir mektubunda geçen şu ifadeden onun Kur'ân hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır:⁵⁰

“Musa, Kur'ân'da nasıl dua ettiyse, ben de öyle dua etmek istiyorum: Allahım! Sıkıntılı kalbime ferahlık ver.”

Onun Kur'ân-ı Kerim'de geçiyor dediği dua (رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي) “(Musa) dedi ki: Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.”⁵¹ âyetidir.

Tabi Hâfız *Dîvân*'ını Almancaya tercüme den Hammer, *Arap Edebiyatı Tarihi ve İran Edebiyatı ve Belagati Tarihi* isimli eserleri de yazmıştır. Goethe özellikle bu ikinci kitaptan da çok istifade etmiştir.⁵²

Hâfız'la aynı kaderi paylaştığını düşünen Goethe, *Dîvân*'ında bu duygularını şöyle ifade etmiştir:⁵³

*Ve işte böyle, Hâfız, senin yaşadıkların
Dostunun da aynen başına gelmiştir*

46 Hammer bir süre İstanbul'da yaşamış ve on ciltlik *Osmanlı Tarihi*, dört ciltlik *Osmanlı Edebiyatı Tarihi* adlı eserleri telif etmiş, Baki'nin *Dîvân*'ıyla Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünü Almancaya tercüme etmiştir. Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 149.

47 İlber Ortaylı, “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 493.

48 DİA, “Goethe, Johann Wolfgang von”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 100; Ortaylı, “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von”, 15: 493.

49 DİA, “Goethe, Johann Wolfgang von”, 14: 100; Ortaylı, “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von”, 15: 493.

50 Melahat Özgü, “Goethe ve Hâfız”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 4, (1952), 91; Fred Dallmayr, “Doğu-Batı Divanı: Goethe ve Hâfız Diyalogu”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 9, (2000), 115.

51 Tâhâ süresi (20): 25.

52 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 149.

53 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 147.

Yine Goethe *Dîvân*'ında Ebussuud Efendi, Nişancı Mustafa Çelebi, Şeyh Mustafa Lâlezârî, Seydi Ali, Sultan Selim, Nasreddin hoca, Gazneli Mahmud ve Timur gibi Türklerin önde gelen ilim, edebiyat ve devlet adamlarından da bahsetmiştir. Hikmetle başlığı altında zikrettiği birçok atasözünü ve hikmetli söz Türk edebiyatından alınmıştır.⁵⁴

Goethe, *Dîvân*'ında Hammer'ın yanında Heinrich Friedrich von Diez'in tercümelerinden de istifade etmiştir. Diez'in Almancaya çevirdiği Sultan Keykavus'a (ö. 475/1082) ait Farsça *Kabusnâme* adlı eserle 185-1791 yılları arasında İstanbul'da Prusya maslahatgüzarı iken yazdığı *Denkwürdigkeiten von Asien (Asya'dan Kıssadan Hisseler)* adlı eserden istifade etmiştir. Goethe'nin *Dîvân*'ında bulunan birçok Türk ismi ve Türkçe atasözlerinin kaynağı Diez'in tercümeleridir.⁵⁵

Bu tercümelerden birisi de Mehmed Efendi Lâlezârî'nin lale çiçeği hakkında yazdığı *Mizânü'l-Ezhâr* adlı eserdir. Diez bu eseri *Tulpenbühlein* adıyla Almancaya tercüme etmiş ve iki nüshasını Goethe'ye hediye olarak göndermiştir. Eser 21 Nisan 1815 günü Goethe'ye ulaşmış, o günü tamamen bu esere ayıran Goethe *Wie man mit Vorsicht auf der Erde wandelt* mısralarıyla başlayan bir şiir yazarak bunu ressam C. W. Lieber'e şark usulü bir çerçeveye süsletmiş ve 20 Mayıs 1815'te Diez'e göndermiştir.⁵⁶

Goethe kendisine Türkçe ve Farsçadan Almancaya yaptığı tercümelere gönderen Diez'e şu dörtlükle teşekkür etmiştir:⁵⁷

*Bana sadece Kabusnâme'yi öğretmedin
Oğuz'un bilge sözlerini de öğrettin
Şimdiyse Hoca'nun kıymetini bildirdin
Timur'un iktidarına nasıl refakat ettiğini hocanın*

Goethe *Kabusnâme*'yi büyük bir itina ile okumuş ve dostlarını da bu eseri okumaya teşvik etmiştir. Şöyle demiştir:

“Şark edebiyatıyla yakından ilgilendiğim zamanlarda elime geçmişti *Kabusnâme*. Bu kitap bana öylesine önemli göründü ki nice zamanımı ona hasrettim ve birçok dostu onu incelemek üzere teşvik ettim.”⁵⁸

Goethe kendisinden *Kabusnâme*'yi ödünç alıp da bir müddet daha kendisinde kalmasını isteyen arkadaşına yazdığı mektupta şöyle der:

“Kabus kitabını kalıcı olarak sana bağışlıyorum. Bende bir nüsha daha var. Bu, öylesine bir eser ki insan onu arka arkaya ve tekrar tekrar okumalıdır.” (13 Ekim 1818)⁵⁹

54 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 148.

55 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 151.

56 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 153.

57 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 156. Bu mısralarda geçen *Kabusnâme* Keykavus'un eseri, Hoca da Nasreddin Hoca'dır.

58 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 157.

59 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 157.

Goethe Kabusnâme'nin 44 başlığını Doğu-Batı Divanı'nın Notlar ve Araştırmalar kısmında zikretmiştir.⁶⁰

Şu iki dörtlük de Goethe'nin Doğu'ya olan hayranlığını ifade etmektedir:

*Herrlich ist der Orient
Übers Mittelmeer gedrunge
Nur wer Hafis liebt und kennt
Weiß, was Calderon gesungen*

*Muhteşemdir şu Doğu
Akdeniz'den gelen bize doğru
Hafız'ı tanıyan ve seven kimse
Bilir, Calderon'u ne terennüm etti ise⁶³*

*Gesteht's! die Dichter des Orients
Sind größer als wir des Okzidents.
Worin wir sie aber völlig erreichen,
Das ist im Haß auf unsresgleichen.*

*İtiraf edin! Şarkın şairleri
Büyüktür biz Batıunkilerden
Lâkin onlara tam ulaştığımız husus
Nefrettir bizim gibilere duyduğumuz⁶⁴*

1.9. Eliot – The Waste Land (Issız Diyar)

İngiliz şair Thomas Stearns Eliot (ö. 1965) Nobel Edebiyat Ödülü almış bir şairdir. Sudanlı edebiyat eleştirmeni Abdullah Tayyib'e göre onun bazı şiirlerinde Muallaka şairleri başta olmak üzere Arap şairlerinin etkisi görülür.

Tayyib'e göre Eliot'un *The Waste Land (Issız Diyar)* şiiri Muallaka şairlerinden Lebid b. Rabi'a'nın (ö. 40/660) Muallaka'sının girişinde bulunan ıssız diyar tasvirini hatırlatır.⁶⁵

Muallaka'nın başındaki beyit şöyledir:⁶⁶

عَفَّتِ الدِّيَارُ مَحَلَّهَا فَمَقَامُهَا
بِمَنْى تَأَبَّدَ عَوْلُهَا فَرَجَامُهَا

Mina'daki gerek geçici gerekse daimi yurt tutulan yurttan sevgilisinin izleri silinip yok olmuş ve buradaki sulak bir hurmalık olan Gavl deresi ile kızıl tepelerden oluşan Ricâm dağı ıssız yerler olmuştur.⁶⁷

60 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 157.

61 Hâfiz-ı Şirâzî.

62 Calderon de la Barca (1600-1681) İspanyol edebiyatının en büyük şairlerindedir.

63 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 235.

64 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 232.

65 Abdullah et-Tayyib, *Hattâme Nahnü maa 'l-Fitne bi-İlyût Dirâse Nakdiyye*, (yy ts), 18, 23, 31-32.

66 ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu 'l-Muallakâti 's-Seb'*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, yy 1423/2002), 171.

67 *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vd, (Ankara Okulu, 2004), 68; Halil Özcan, "Lebid b. Rabi'a (m.s. 560–661) ve Muallakası", *İktibas/Citation Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2010/Ocak-Haziran), 91, ss. 81-94

Tayyib'e göre Eliot, İmruü'l-Kays'ın üslûbunu da taklit etmiştir. Ona göre Eliot, genel olarak Arap kaside üslûbundan, özel olarak da Lebîd'den etkilenmiştir. O, Lebîd'in Muallaka'sından ya İngiliz şarkiyatçı Sir William Jones'in (ö. 1794) İngilizce çevirisinden⁶⁸ ya da çağdaşlarından dinleyerek etkilenmiştir. Hatta Tayyib'e göre o, Arap şairlerine ait şiirlerin İngilizce çevirilerine vâkıf olmuştur.⁶⁹ Tayyib onun İmruü'l-Kays'tan etkilendiği yerlere de örnekler verir.⁷⁰ Ona göre Eliot, Arap kaside tarzını taklit etmiş fakat bunu gizlemiştir.⁷¹

Yine Tayyib'e göre İngiliz şair Andrew Marvell (ö. 1678) Mütenebbî (ö. 354/965) başta olmak üzere Ebû'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057), Ebû Temmâm (ö. 231/846) ve Antere b. Şeddâd (ö. 614) gibi Arap şairlerinden etkilenmiştir. Tayyib, Mütenebbî'nin *Dîvân*'ının 1625 yılında Batı'da tercüme edildiğini de zikreder.⁷²

Abdullah et-Tayyib, Marvell'in şiirleriyle Mütenebbî, Ebû'l-Alâ el-Maarrî, Ebû Temmâm ve Antere b. Şeddâd'ın şiirlerini karşılaştırarak benzer yönleri zikreder. Ardından da bunların tesadüf mü yoksa bilinçli bir alıntı mı olduğunu sorar.⁷³

Ardından İngiliz şair William Blake (ö. 1827) ile Mütenebbî'nin şiirlerini de karşılaştırır ve benzer yönleri ortaya koyar.⁷⁴

Abdullah et-Tayyib konuyu şu mânidar beyitle tamamlayarak etkilenmenin gayet açık olduğunu söyler:⁷⁵

إِذَا اخْتَأَجَّ النَّهَارُ إِلَى ذَلِيلٍ وَأَلَيْسَ بِصَحْفٍ فِي الْأَفْهَامِ شَيْءٌ
Eğer gündüz de bir delile ihtiyaç duyarsa Zihinlerdeki hiçbir şey sahil değildir

Bu şahıs ve eserlerde görülen etkilenmelerin yanında bazı nazım ve nesir türlerinin de Batı'ya Doğu'dan geçtiği görülür. Meselâ XII. yy.da Endülüs'te yaygın zecel⁷⁶ tarzı şiir aynı vezin, kafiye ve konu ile Troubadour denilen gezgin halk şairleri tarafından Batı'ya taşınmıştır.⁷⁷ Batılı şairler, Endülüslü şairlerden zecelle birlikte muvaşşah⁷⁸ türü şiirleri alarak bunlardaki üslûbu kendi dillerinde ustalıkla kullanmışlardır. Yine Avrupalılar, kıssa, hikâye, atasözleri ve hikmetli sözleri kendi dillerine aktarmışlardır. Arap edebiyatını ilk öğrenenler İspanyollar ve İtalyanlardı. Çünkü onlar Endülüs ve Sicilya'daki Müslümanlara sınır idiler. Alman, İngiliz ve Fransız edebiyatçılar ise Arap edebiyatına ait ürünleri, Müslümanlara komşu olan İspanyol ve İtalyan ediplerden almışlardır.⁷⁹

68 Sir William Jones muallaka şairlerinin yedi şiirini tercüme ederek hazırladığı The Muallakat'ı orijinalleriyle birlikte yayımlamıştır (London 1783). Bkz. Kemal Kahraman, "Jones, Sir William", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 581-582.

69 Tayyib, *Hattâme Nahnü maa'l-Fitne bi-İlyût*, 21, 34, 39-40.

70 Tayyib, *Hattâme Nahnü maa'l-Fitne bi-İlyût*, 41-46.

71 Tayyib, *Hattâme Nahnü maa'l-Fitne bi-İlyût*, 49.

72 Abdullah et-Tayyib, *el-Mürşid ilâ Fehmi Eş'âri'l-Arab ve Sinâatihâ*, (Kuveyt, 1410/1990), 4/1: 631-632, 640.

73 Tayyib, *el-Mürşid ilâ Fehmi Eş'âri'l-Arab*, 4/1: 641-644, 646-647, 659-660.

74 Tayyib, *el-Mürşid ilâ Fehmi Eş'âri'l-Arab*, 4/1: 674-684.

75 Tayyib, *el-Mürşid ilâ Fehmi Eş'âri'l-Arab*, 4/1: 684.

76 Zecel hakkında geniş bilgi için bkz. Musa Yıldız, "Zecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 176-177.

77 Gülşen Erdal, "Endülüs Müzik Kültürünün Qıyan Kızları Aracılığı ile Ortaçağ Avrupasına Aktarımı", *International Journal of Human Sciences*, Volume 15 Issue 4 (2018): 1822, 1817-1826

78 Muvaşşah hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Aydın, "Müveşşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 229-231.

79 Rûhî el-Hâlidî, *Târîhu İlmi'l-Edeb inde'l-İfrence ve'l-Arab ve Victor Hugo*, (Dimaşk: 1984), 100, 126-127, 136-137, 153, 166.

2. Batılı Bazı Bilim Adamlarının Etkilenmeyle İlgili Görüşleri

Burada Batılı bazı bilim adamlarının İslam bilimine dair eserlerden yapılan alıntı ve etkilenmeyle ilgili görüşlerini aktaracağız. Bu şahıslardan bazıları ve sözleri şöyledir:

2.1. Goethe-Doğu-Batı Divanı

İslâmiyet'e yakınlık duyduğu bilinen Alman edip ve şairi Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1832) Goethe, Hâfız-ı Şîrâzî'nin kendisi üzerinde bıraktığı etkiyi şöyle anlatmıştır:

“Hâfız'ın şiirleri, Hammer'in tercümesiyle, geçen yıl elime geçti (1814). Bundan önce, şurada burada, dergilerde çevrilmiş bazı münferit şiirler, bana, bu parlak şairi pek duyurmamıştı. Şimdi ise şu bir araya toplanmış şiirleri, üzerimde öyle büyük bir tesir bıraktı ki onun karşısında benim de verimli olmam gerektiğini anladım. Yoksa bu kuvvetli şahsiyetin önünde duramayacaktım. Üzerimdeki tesiri çok büyük oldu onun. Almanca tercümeleri önümde duruyor. Onun duygularını paylaşmadan yapamıyorum. Konu ve fikir bakımından içimde bir benzerlik belirmeğe başladı, hem o derece ki artık içimden de olsa, açıkça beliren bu istekle, gerçek dünyadan zevk almayı kendi zevkime, kendi kudretim ve kendi irademe bırakan ideal bir dünyaya kaçmak ihtiyacını duydum.”⁸⁰

Yine o, Hâfız-ı Şîrâzî'nin kendisinde bıraktığı etkiyle ilgili olarak *Doğu-Batı Divanı*'nda şöyle der:

*Muhteşemdir şu Doğu
Akdeniz'den gelen bize doğru
Hafız'ı⁸¹ tanıyan ve seven kimse
Bilir, Calderon⁸² ne terennüm etti ise⁸³*

*Bana sadece Kabusnâme'yi öğretmedin
Oğuz'un bilge sözlerini de öğrettin
Şimdiyse Hoca'nın kıymetini bildirdin
Timur'un iktidarına nasıl refakat ettiğini gösterdin⁸⁴*

*İtiraf edin! Şarkın şairleri
Büyüktür biz Batımlılardan
Lâkin onlara tam ulaştığımız husus
Nefrettir bizim gibilere duyduğumuz⁸⁵*

80 Özgü, “Goethe ve Hâfız”, 90.

81 Hâfız-ı Şîrâzî.

82 Calderon de la Barca (1600-1681) İspanyol edebiyatının en büyük şairlerindedir.

83 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 235.

84 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 156. Bu mısralarda geçen Kabusnâme Keykavus'un eseri, Hoca da Nasreddin Hoca'dır.

85 Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, 232.

2.2. J. W. Draper

Avrupa'nın Fikrî Gelişimi adlı eserin yazarı Dr. J. W. Draper (ö. 1882) şöyle der:

“Tarihin en üzücü şeylerinden birisi, Avrupalı yazarların ustaca ve sistemli bir şekilde Batının, İslâm bilim geleneğinden aldıklarını göz önünden kaldırmaya çalışmalarıdır.”⁸⁶

2.3. Major Arthur Glyn Leonard (ö.1909)

Major Arthur Glyn Leonard, İslam medeniyetinin Batı medeniyetine katkılarını şöyle ifade eder:

“Daha önce hiçbir doğru dürüst bilgiye sahip olmayan Avrupa, bugünkü hâlini İslam kültür ve medeniyetine borçludur. Bilimsel ve sosyal alanda parlak bir yükselişe erişmiş olan İslam medeniyeti, ortaçağın feodalizm ve cehaletle batmış, tamamen çökmüş olan Avrupa toplumunu sefaletten kurtarmıştır. Müslümanların kurduğu sistemin sağlamlığı, eriştikleri sosyal ve entelektüel seviye, yüksek kültür ve medeniyet olmasa idi, şu anda kültür ve medeniyetin zirvesinde olmakla övünen bizler, cehaletin karanlığına batmış duruyor olacaktık.”⁸⁷

2.4. Gustave Le Bon

Arapçadan yapılan tercümelemin Batı bilimine olan katkısını Fransız sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon (ö. 1931) şöyle anlatır:

“Geçmişin ilimlerine ve ilk asırların hakikatlerine dair bilgilerimizi esasen Müslüman bilginlerin gayretlerine borçluyuz, orta çağ rahiplerinin gayretlerine değil. Zira bu rahipler ne Yunan ülkesini ne de Yunan dilini biliyorlardı. Onlar sadece Müslüman bilginlere ait kitapların Arapçadan çevirisini yapmışlardır.”⁸⁸

Sonuç

Arapçadan yapılan tercümelemlerle başlayan faaliyetlerin doğal bir sonucu olarak Batı'da bilimin gelişmesinde, İslâm bilim geleneğinin önemli derecede etkisi olduğu görülmüştür. Batı edebiyatında da birçok önemli şahsiyetin Doğu edebiyatından beslenerek şaheser yapıtlar ortaya koydukları, bu etkilenmenin bazı Batılı bilim adamları tarafından da kabul edildiği tespit edilmiştir.

Alman edebiyatının en büyük temsilcilerinden Goethe, İtalyan edebiyatının en büyük temsilcilerinden Dante bazı önemli eserlerini Doğu edebiyatı ürünlerine dayanarak ortaya koymuşlardır. Rus edebiyatının en önemli temsilcilerinden Tolstoy'un da *İnsan Ne İle Yaşar?* isimli kitabına bakıldığında Doğu edebiyatından etkilendiği görülür. Yine Fransız edebiyatının en önemli temsilcilerinden La Fountain'ın bazı masallarında da Doğu edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. İspanyol Gracian Baltasar'ın *el-Criticón* adlı kitabı ile İngiliz Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı eserinin de Endülüslü İbn Tufeyl'in *Hay b. Yakzân* adlı felsefi hikâyesinden mülhem olduğu zikredilmiştir.

86 Açıkgenç, “İslâm Bilim Geleneği”, 11.

87 Arif Özaydın, “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”, *BEÜ SBE Dergisi*, 8 (1) (2019), 44.

88 Rûhî el-Hâlidî, *el-Kimyâ inde'l-Arab*, 36-37.

Homeros'un *Odysee'si* ile *Oğuznâme* ve *Dede Korkut Destanları*, William Shakespeare'in *Roméo ve Juliet'i* ile Doğu edebiyatındaki *Leyla ile Mecnun Hikâyesi*, İspanyollardaki Picaroon ile Bedüzzemân'ın *el-Makâmât*'ındaki Ebü'l-Feth el-İskenderî ve Harîrî'nin *el-Makâmât*'ındaki Ebû Zeyd es-Serûcî arasında benzerlik ve etkilenme olduğu da bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Bu yöndeki araştırmalara bakarak kesin bir kanaate varmak zor olsa da bu eserler arasında etkilenme olduğu yönünde beyan edilen fikirleri gözardı etmek de mümkün değildir.

Bu çalışmayla Doğu edebiyatı başlığı altında Türk, Arap ve Fars edebiyatlarının Batı edebiyatlarına etkisine genel bir bakış yaptık. Tabii bu üç edebiyatın Batı'ya etkisi konusu ayrı ayrı ve hacimli çalışmaları gerektirir. Biz bu makaleyle okumalarımız ve araştırmalarımız sonucunda ulaştığımız bazı etkilere temas ettik. Bu vesileyle çalışmamızın, araştırmacıların daha özel olarak kişi ya da eserler arasındaki veya dönem dönem olan etkileşim konularında daha geniş ve detaylı çalışmalar yapmalarına vesile olması temennimizdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Açıkgenç, Alparslan. "İslâm Bilim Geleneğinin Batı Bilim Geleneğinin Doğuşundaki Rolü Bilim Epistemolojisi ve Sosyolojisi Açısından Tarihi Bir Değerlendirme". *Yeni Türkiye*. 88 (2016), 1-24.
- Ağırakça, Ahmet; <http://www.fikriyat.com/yazarlar/akademi/ahmet-agirakca/2017/10/13/avrupanin-islam-dnyasından-ilm-intihalleri>
- el-Akkâd, Abbas Mahmud. *et-Ta'rif bi-Şeksbir*. Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2012.
- el-Akîkî, Necîb. *el-Müsteşrikûn*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1964.
- Alper, Ömer Mahir. "Mâşâallah b. Eserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 104. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Amâyira, İsmail Ahmed. *Buhûs fi'l-İstişrâk ve'l-Luga*. Amman: Dâru'l-Beşîr, 1417/1996.
- Aydın, Mustafa. "Müveşşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bulut, Ali. "Arap Dili ve Belagatı". *İlahiyat Atlası*. editörler: Bayramali Nazıroğlu vd, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, 243-262.
- Bulut, Yücel. "Öryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Can, Adem, "Homeros Destanları İle Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip ve Tema Benzerlikleri", *Turkish Studies*, Volume 6/2 Spring (2011), 263-286.

- Cerrahoğlu, İsmail. “Oryantalizm ve Batıda Kur’an ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXXI, cilt: 95 (1989), 95-136.
- Dallmayr, Fred, “Doğu-Batı Diwanı: Goethe ve Hâfız Diyalogu”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9, (2000), 113-131.
- Demirkıvran, Sine, “Ortaçağda Batıda Yapılan İlk Kur’an Çevirileri ve Çevirmenlerin Kur’an Stratejileri”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 9/1 (2014), 233-247.
- DİA, Goethe, Johann Wolfgang von, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 100. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Drimba, Viladimir. “Guillaume Postel (1575) in Türkçedeki Kelimelerin Öğretimi”. Çev. Necdet Bingöl. *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. Ankara (1989), 103-126.
- Ebü’r-Ridâ, Sa’d. “el-Âdâbü’l-İslâmiyye ve Eseruhâ fi Âdâbi’l-Garb”. *Makâlâtü İslâmiyyîn fi’n-Nakd ve’l-Edeb*, Editör: Ahmed er-Rifâi eş-Şerefi. Dâru İbn Hazm, Beyrut (1430/2009), 389-403.
- Eke, Nagehan. “Güvâhî’nin Pendnâmesindeki Bir Hikâyet İle La Fontaine’nin Bir Masalının Mukayesesi”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Erzurum (2009), 989-1010.
- Erdal, Gülşen. “Endülüs Müzik Kültürünün Qıyan Kızları Aracılığı ile Ortaçağ Avrupasına Aktarımı”. *International Journal of Human Sciences*. Volume 15 Issue 4 Year: (2018), 1817-1826.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. “Ali b. Abbâs el-Mecûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Goethe. *Doğu-Batı Diwanı*. çev. Senail Özkan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dede Korkut*. İstanbul 1938.
- Gülle, Sıtkı. “Arap Edebiyatında Makâme ve el-Harîrî’nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan el-Makâmât’ı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, Sayı: 2, (2000), 179-201.
- el-Hâlidî, Rûhî. *Târîhu İlmi’l-Edeb inde’l-İfrenç ve’l-Arab ve Victor Hugo*. Dimaşk 1984.
- el-Hâlidî, Rûhî. *el-Kimyâ inde’l-Arab*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2014.
- Hill, Donald R. *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*. çev. Atilla Bir – Mustafa Kaçar. İstanbul 2011.
- İpek, M. Selim. “Arap Edebiyatında Fabl Türü”. *Nüsha*. Yıl: 12, Sayı: 35, (2012), 79-92.
- Kahraman, Kemal. “Jones, Sir William”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kahye, Bâye. “et-Tesîrâtü’l-Arabiyye fi’l-Edebi’l-Garbî fi Dav’i’l-Edebi’l-Mukâran”. *Mecelletü’l-Mahber*. Sayı: 8, (2012), 245-250.
- Katipoğlu, Hasan – Kutluer, İlhan. “Huneyn b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 377-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kutluer, İlhan – Katipoğlu, Hasan, “Hay b. Yakzân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 551-554. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Levend, Agâh Sırrı. *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1959.
- Ortaylı, İlber. “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 493. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Arif. “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”. *BEÜ SBE Dergisi*, 8 (2019), 117-147.

- Özcan, Halil, “Lebîd b. Rabî’a (m.s. 560–661) ve Muallakası”, İktibas/Citation Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 23 (2010/Ocak-Haziran), ss. 81-94.
- Özgü, Melahat. “Goethe ve Hâfız”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 1, Sayı: 4, (1952), 89-103.
- Pala, İskender. “Leylâ vü Mecnûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 162-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Pala, İskender. “Nasihatnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sadi Şirazi. *Gülîstan*, Anonim Yayıncılık. İstanbul 2016.
- Sezgin, Fuat. *Bilim Tarihi Sohbetleri*. Söyleşi: Sefer Turan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Şakiroğlu, Mahmut H. “İlahi Komedyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şakiroğlu, Mahmut H. “Sicilya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şevki Dayf. *el-Makâme*. Mısır: Dâru’l-Meârif, ts.
- et-Tayyib, Abdullah. *Hattâme Nahnü maa’l-Fitne bi-İlyût Dirâse Nakdiyye*. yy ts.
- et-Tayyib, Abdullah. *el-Mürşid ilâ Fehmi Eş’âri’l-Arab ve Sinâatihâ*. Kuveyt 1410/1990.
- Tolstoy. *İnsan Ne İle Yaşar?* çev. Kayhan Yükseler. İstanbul: Turkuvaz Medya, 2019.
- Welborn, Mary Catherine. “Lotharingia as a Center of Arabic and Scientific Influence in the Eleventh Century”, *Isis* 16. (1931), 188-199.
- Versteegh, Kees. “Arapça Öğretiminin Tarihçesi”. Çev. Muhammet Günaydın. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 16, (2007), 331-353.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*. çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu, 2004.
- Yıldız, Musa. “Zecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu’l-Muallakâti’s-Seb’*. Yy: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1423/2002.

Ek1:

Sa‘dî-i Şîrâzî’nin *Gülüstan*’ı ile Tolstoy’un *İnsan Ne İle Yaşar?* adlı eserindeki “Üç Soru” hikâyesinin karşılaştırması:

Sa‘dî-i Şîrâzî’nin <i>Gülüstan</i> adlı eserinde “Üç Soru” hikâyesi: Baş, orta ve sondan birer kısım: ⁸⁹	Tolstoy’un <i>İnsan Ne İle Yaşar?</i> adlı eserindeki “Üç Soru” hikâyesi: Baş, orta ve sondan birer kısım: ⁹⁰
Bir zamanlar bir kralın aklına şöyle bir düşünce geldi: “Eğer bir işe ne zaman başlayacağımı; kimi dinleyeceğimi ve yapmam gereken en önemli şeyin ne olduğunu bilseydim, girdiğim her işi başarırdım.” Aklına böyle bir fikir düşünce, krallığın dört bir yanına, kim kendisine her iş için en uygun vakti, bu iş için en gerekli kişinin kim olduğunu ve yapılması gereken en önemli şeyin ne olduğunu öğretirse ona büyük bir mükâfat vereceğini ilan etti.	Günlerden bir gün bir kralın aklından şöyle bir düşünce geçti: “Bir işe başlanacak doğru zamanı, kimlerle çalışıp kimlerle çalışmamak gerektiğini, her şeyden önce hangi işin daha önemli olduğunu her zaman bilseydim asla başarısız olmazdım.” Kral böyle düşündükten sonra krallığının dört bir yanına haber salıp her iş için doğru zamanı, her iş için en gerekli kişilerin kimler olduğunu, bütün işlerden en önemlisinin hangisi olduğu konusunda hata yapmamayı öğreteceğini büyük ödül vereceğini duyurdu.
Kral yanına gelip şöyle dedi: “Ey bilge münzevi, size üç sorunun cevabını sormak için geldim: <ul style="list-style-type: none"> • Doğru şeyi doğru zamanda yapmayı nasıl öğrenebilirim? • En fazla muhtaç olduğum, dolayısıyla diğerlerinden fazla ilgi göstermem gereken insanlar kimdir? • En önemli ve her şeyden önce kendimi vereceğim işler nelerdir?” 	Kral münzeviye yaklaşip dedi ki: “Ey bilge kişi, soracağım üç soruya vereceğin yanıtı öğrenmek için geldim sana. <ul style="list-style-type: none"> • Sonra pişman olmamak için hangi vakti hatırlamalıyım ve kaçırılmamalıyım? • En ihtiyaç duyduğum – hâliyle daha çok ilgilenmem gereken - insanlar kimlerdir? • Hangi işler en önemlidir? Buna bağlı olarak hangi işi diğerlerinden önce yapmam gerekir?”
Bundan sonra şu gerçeği unutmayın: Tek önemli vakit vardır, içinde bulunduğunuz an. O an en önemli vakittir, çünkü sadece o zaman elimizden bir şey gelebilir. En önemli kişi, kiminle berabersiniz odur, zira hiç kimse bir başkasıyla bir daha görüşüp görüşmeyeceğini bilemez ve en önemli iş iyilik yapmaktır, çünkü insanın bu dünyaya gönderilmesinin tek sebebi budur.	Dolayısıyla şunu unutmayın: Tek en önemli an vardır, bu da içinde bulunduğunuz andır, içinde sadece biz hüküm süreceğimiz içindir ki en önemli andır bu. En önemli kişi de o an kiminle birlikteyseniz odur, çünkü hiç kimse kimlerle işi olacağını önceden bilemez. En önemli şey ise iyilik yapmaktır. Zira insan bu dünyaya yalnızca bunun için gönderilmiştir.

89 Sadi Şirazi, *Gülüstan*, (İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2016), 39-45.90 Tolstoy, *İnsan Ne İle Yaşar?*, Çev. Kayhan Yükseler, (İstanbul: Turkuva Medya, 2019), 95-101.